

Men borde man inte också kunna kasta ut den teologiska surdeg som är ersättningsteologins förutsättning, nämligen att kristna — på ett eller annat sätt — står för «the true fulfillment», eftersom denna fortfarande ligger framför oss? Därför bör man avstå från denna typ av triumfalistisk terminologi i försöken att karakterisera förhållandet mellan judar och kristna!

Även om jag har svårt att se denna bok som en nyansats, rekommenderar jag den som en utomordentligt bra handbok. Den behandlar föredömligt viktiga teman som förbundsteologi, den historiske Jesus och judisk-kristna relationer. Inte minst förtjänar fotnoterna uppmärksamhet. Där presenterar och kommenterar Cook den senaste vetenskapliga litteraturen på ett sätt som retar aptiten.

Göran Larsson

Tikva Frymer-Kensky, David Novak, Peter Ochs, David Fox Sandmel och Michael A. Signer (utg.): *Christianity in Jewish Terms*. 438 sid. Westview Press, Colorado 2000.

Den 10 september 2000 publicerades ett uppseendeväckande teologiskt uttalande i *New York Times* med flera amerikanska tidningar. Uttalandet var undertecknat av mer än 160 rabbiner och judiska akademiker och representerar ett vitt spektrum av judiska traditioner: ortodoxa, konservativa och liberala. Författarna till detta uttalande är också utgivarna av boken *Christianity in Jewish Terms*. Både uttalandet, som finns återgivet i inledningen till boken, och den efterföljande boken kan betecknas som ett judiskt erkännande av och positivt gensvar på de ansträngningar som gjorts i kristen teologi, bland kyrkor och ekumeniska organisationer för att göra upp med ersättningsteologin, dvs. beskrivningen av judendomen som ett dött religiöst fenomen och den därmed tillhörande tanken att kyrkan ersatt judendomen som det sanna Israel och alla de förödande konsekvenser denna teologi fått för relationen mellan judar och kristna.

Dialogen mellan judar och kristna har ibland beskrivits som i första hand ett kristet intresse samtidigt som det från judiskt håll mötts med en mycket större skepsis. Men, som David Novak säger, efter en lång historia där kyrkan stått i ett maktförhållande i förhållande till judarna var det nödvändigt att kristna tog initiativet till dialog. Judar och kristna har alltid haft en oundviklig relation pga. deras ursprung, men detta uttalande och denna bok markerar ett nytt skede i denna dialog, en inbjudan till större ömsesidighet och, som Novak också säger, det visar på att judar och kristna behöver varandra på nya och överraskande sätt.

Syftet med *Christianity in Jewish Terms* är att tolka och förstå centrala kristna trosföreställningar på ett judiskt vis, med judiska begrepp, utifrån den rabbiniska och talmudiska traditionen. Det är ett nyskapande företag vars syfte är att skapa en judisk förståelse för den kristna trosvärld som i stort sett varit det judiska folkets mest avgörande samhällseliga, religiösa och kulturella kontext under sextonhundra år. Det är en spännande intention som kan skapa ringar på vattnet, den skapar möjlighet för kristna att förstå sin egen tradition på nya sätt och judarna sin. Men det är också en intention som visar sig vara svår att genomföra, inte minst pga. av att varken judendom eller kristendom är någon enhetlig tradition. Den intra-konfessionella pluraliteten med tillhörande behov av dialog är ofta minst lika stor som den inter-konfessionella. Den vidd av röster, både judiska och kristna, som boken ger utrymme åt visar konkret på just detta och ger också exempel på det.

Innehållet i boken är ambitiöst. De elva teman som tas upp i boken är: Förintelsen och arvet efter antisemitismen, Gud, Skriften, buden, Israel/förbund, gudstjänst, lidande, inkarnation, återlösning, synd och ånger samt Guds avbild. Varje kapitel har tre artiklar; den första skriven av en judisk teolog belyser temat utifrån bokens syfte. Denna kommenteras sedan av ytterligare en judisk forskare. Sist ges en kristen teolog möjlighet att utifrån sin tradition kommentera det första inlägget.

Varje huvudartikel motsvarar inte helt och hållet det som är bokens beundransvärda syfte. Det är främst Menachem Kellners artikel om återlösningen som låter en karikatyr av luthersk rättfärdighetslära projicerad på Paulus representera den kristna förståelsen av ämnet. Men exemplen på de artiklar som utvecklar syftet på ett konstruktivt sätt är desto fler. En artikel som jag vill rekommendera är Peter Ochs artikel om Gud. Hans metod för att närma sig vad de olika traditionerna säger om Gud utgår ifrån bönen. Han inbjuder också till fortsatt dialog, inte utifrån filosofisk reflektion (den kristna Gudsläran ser han främst som abstrakt och teknisk) men utifrån den bibliska berättelsen.

Ett annat mycket intressant bidrag är Lawrence A. Hoffmans analys av centrum i det kristna gudstjänstfirandet, eukaristin, i judiska termer. Att företeelser som offer, minne och tacksägelse har tydliga och djupa kopplingar i biblisk och efterföljande rabbinisk tradition är välkänt men Hoffmans diskussion av deras judiska rötter öppnar bitvis överraskande perspektiv. Även den efterföljande artikeln av Ruth Langer som analyserar släktskapet mellan kristna och judiska symboler, inte minst den mest kontroversiella av dem alla i detta sammanhang, korset, anger nya områden för teologisk bearbetning. Många fler artik-

lar vore möjligt att nämna, särskilt för den som inte är bekant med hur judisk teologi arbetar.

Ur systematisk-teologisk synvinkel är det också intressant att titta på de kristna bidragen till boken. George Lindbeck argumenterar för en förståelse av kyrkan som Israel men utan ersättningsteologins inslag av triumfalism och utdömande av den judiska tron. En sådan förståelse av kyrkan gör det möjligt att förstå henne som en gemenskap utvald av Gud. Men Lindbeck menar också att denna syn på kyrkan öppnar möjligheten för de kristna att höra Guds röst i den efterbibliska rabbiniska traditionen, dvs. att uppfatta den judiska gemenskapen som ett vittne i samtiden för Gud och därmed jämbördig samtalspartner. Utöver Lindbeck deltar även David Tracy, Stanley Hauerwas och Miroslav Volf med flera med mycket intressanta artiklar.

Den stora mångfalden av judiska och kristna röster som denna bok representerar kan givetvis från en synvinkel ses som en svaghet. Här erbjuds ingen samsyn och hela upplägget har en tydligt tentativ hållning. Men framför allt vill jag se mångfalden och olikheten som en styrka. Dialogen görs på detta sätt inte till ett intresse för en speciell grupp, med risk att bli en isolerad eller perifer del av teologin. Dialogen blir istället till en självklar och nödvändig beståndsdel för allt teologiskt skapande, oberoende av teologiska preferenser och ämnen, oberoende av kyrkliga och judiska traditioner. Den blir till en kärangelägenhet. Förutsättningen för det är, som det också påpekas i boken, att skillnaden respekteras, att syftet inte får vara att skapa nya hybrider eller synkretism. Dialogens kreativitet växer ur olikheten, som Robert Chazan säger.

Därför påstår jag att denna bok är mycket viktig. Den visar på det enkla faktum att det är viktigare att dialogen lever än att resultatet blir eventuella deklamationer eller samsyn i olika frågor. Boken markerar ett viktigt nytt steg i den judisk-kristna dialogen. Den blir för lång tid framöver en grundbok i studier av den judisk-kristna dialogen. Den visar på judiska teologers intresse för kristna trosfrågor och att de på allvar är involverade i ett öppet och skapande utbyte med kristna teologer. Boken är inte minst en inbjudan till kristna teologer att öppna det med judarna gemensamma bibliska arvet till förnyad reflektion. Detta är en bok för ökad teologisk kännedom om den andre såväl som ökad självkännedom.

Bo Sandahl

Marc Gopin: Holy War, Holy Peace. How Religion Can Bring Peace to the Middle East. 269 sid. Oxford University Press, Oxford 2002.

Religionsdialog äger rum i en mångfald av historiska kontexter och mitt i fortskridande mänsklig erfarenhet. Dialogens agenda kan därför variera efter historiska och kulturella omständigheter och behov. I dagens Israel–Palestina är de historiska och politiska realiteterna ständigt närvarande och den lokala dialogens utmaning, för gräsrotter såväl som för religiösa ledare och teologer, kretsar med nödvändighet kring frågor om rättvisa, fred, försoning och samexistens: hur israeler och palestinier ska kunna leva tillsammans i praktiken. Israel–Palestina-konflikten är inte en religiös konflikt i grunden, men religiösa traditioner åberopas för att berättiga nationalistiska anspråk och ingår som avgörande beståndsdelar i israelers och palestiniers identitet, även för dem som inte ser sig själva som traditionalister eller observanta. De religiösa traditionernas dubbla potential framträder tydligt i Jerusalem idag såväl som genom århundradena: förmågan att dels inspirera till ett altruistiskt mänskligt beteende, dels framkalla handlingar som för utomstående iakttagare framstår som fruktansvärda och kriminella. Religionens faror har fått många politiska analytiker att se religion generellt som en negativ faktor i samhället varför det anses bäst att exkludera religiösa personer från diplomatiska överläggningar och fredsprocesser, vilket också skedde i Oslo-processen.

Marc Gopin tillhör den grupp av freds- och konfliktforskare som intar en motsatt hållning och med emfas hävdar att religiösa element måste inkluderas i internationell konfliktlösning, inte minst i Mellanöstern och i bearbetningen av de självklart religiöst känsliga spörsmålen såsom Jerusalems framtid, rätten till de heliga platserna, tempelbergets ställning, men också i frågor som hör samman med identitet, mening och värde. I boken *Between Eden and Armageddon: the Future of World Religions, Violence and Peacemaking*, 2000, slår Gopin fast att «the most important goal of conflict resolution and peacemaking should be the humanization of the other, the treatment of the other with absolute dignity, even love». I sin senaste bok, *Holy War, Holy Peace. How Religion Can Bring Peace to the Middle East*, fortsätter han att dra upp riktlinjerna för fredsskapandets teori och metod, nu med specifik hänvisning till Israel–Palestina-konflikten. Sällan har jag under pågående Intifada i Jerusalem läst något så i grunden hoppingivande och samtidigt sakligt, övertygande och, ja, aktningsvärt. Gopin har lyckats presentera en färdkarta som är framkomlig. Han stakar ut en väg som naturligtvis är svår, men det är en väg till permanent förändring och inom räckhåll, trots allt.

Boken består av två delar: analys och praktiska tillämpningar. I en kort inledning formulerar Gopin sina utgångspunkter: att religiösa traditioner ingår som en del av alla de kulturella fenomen som utgör en